

אמר ליה רב יהודה מדיסקרתא לרבא:

ולילף מן הדין קרא [ונלמדנו ל"פרט וכלל ופרט" מפסוק זה], כלומר: למה לא נאמר שבפסוק זה ידרוש רבי אליעזר פרט וכלל ופרט?!

שנאמר בתחילת פרשת הקרבנות [ויקרא א ב]: "אדם כי יקריב מכם קרבן לה', מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם"; והוא נדרש:

"מן" הבהמה — הרי פרט.

ומשמע: אף כי חיה בכלל בהמה היא, אין מביאין חיה לקרבן.

"הבהמה" — הרי כלל.

ונתרבתה אף החיה, שהחיה בכלל בהמה בכל מקום.

"בקר וצאן" — חזר ופרט, למעט את החיה.

"פרט וכלל ופרט, אי אתה דן אלא כעין הפרט", ואין חיה בכלל בהמה לקרבנות. (7)

אמר ליה רבא לרבי יהודה מדיסקרתא:

מהא — ליכא למשמע מינה!

כלומר: במקום זה אין לנו לומר שידרוש רבי אליעזר פרט וכלל ופרט.

דאי ממתב, הוה אמינא: "מן הבהמה" אינו ממעט חיה, כי:

"חיה בכלל בהמה". ואף שאמרה תורה "מן לה-ב הבהמה", הרי זה כאילו היה כתוב "מן הבהמה ומן החיה". ואין לך למעט ולומר שחיה אינה כשירה לקרבנות כלל.

אמר ליה רב יהודה מדיסקרתא לרבא: וכי חיה בכלל בהמה היא?!

והא כתיב בפרט השני: "בקר וצאן". והפרט הזה הרי ודאי ממעט חיה, ומלמד פרט זה על הפרט הקודם ["מן הבהמה"], שאף הוא ממעט חיה, והוה ליה פרט וכלל, מלבד הפרט שאחרי הכלל, ואי אתה דן אלא כעין הפרט.

וכאן שבה הגמרא לדברי חכמים, הדורשים "כלל ופרט וכלל", ושואלת:

ומנלן דהכי הוא?

כלומר: מנין שכך היא המידה לדעת חכמים, לרבות כעין הפרט במקום שכתבה התורה "כלל ופרט וכלל"?

דתניא:

נאמר בפרשת מעשר שני [דברים יד כד]: "וכי ירבה ממך המקום כי לא תוכל שאתו [את המעשר שני לירושלים]. ונתתה בכסף, וצרת הכסף בידך והלכת אל המקום וגו'. ונתתה הכסף [בירושלים] בכל אשר תאוה נפשך, בבקר ובצאן וביין ובשכר ובכל אשר תשאלך נפשך". וכך הוא נדרש:

"ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך" — כלל.

7. שהוא כשר לקרבן, אף על גב דרגיל בין החיות והוי כעין חיה.

7. כתבו התוספות: אף על פי שמיעטנו חיה, מכל מקום נצרך הכלל כדי לרבות את שור הבר

”בבקר ובצאן ביין ובשכר” – פרט.

”ובכל אשר תשאלך נפשך” – חזר וכלל.

”כלל ופרט וכלל, אי אתה דן אלא כעין הפרט”, וללמד:

מה הפרט – בקר וצאן – מפורש שהוא פרי מפרי, שהבהמות מתעברות זו מזו ויולדות, והן גדולי קרקע [גדלין מן הארץ מעשב הארץ]⁽¹⁾ –

אף כל מה שאתה קונה מכסף מעשר שני, יהיה דבר מאכל שהוא פרי מפרי וגדולי קרקע. ונתרבו עופות שהם כעין הפרט, ונתמעטו מים ומלח שאינם פרי מפרי,⁽²⁾ ונתמעטו דגים שאינם גידולי קרקע.

ומבאר הגמרא את המידה של כלל ופרט וכלל:

מכדי [הרין] “כלל ופרט וכלל”, כעין פרט דיינין [מרביתם] אנו כל מה שהוא כעין הפרט].

אם כן, כללאת בתרא – מאי אהני [מה הוסיף הכלל האחרון], והרי כך היינו אומרים גם אם לא היה נכתב אלא כלל ופרט בלבד?

ומפרשינן: לכך הועיל הכלל השני, לאוסופי כל דדמי ליה [להוסיף כל דבר שהוא דומה לפרט].

כלומר: אילו לא היה נאמר אלא כלל ופרט היינו אומרים: כלל ופרט אין בכלל אלא מה

שבפרט, והועיל הכלל השני לרבות כל דבר שהוא דומה לפרט, ואינו הפרט ממש.

ותו, ועוד דנה הגמרא:

הרי “פרט וכלל ופרט”, כעין הפרט דיינין [מרביתם] אנו כל שהוא כעין הפרט], ואם כן פרטאת בתראה, מאי אהני [מה הועיל הפרט האחרון], והרי אף אם היינו דנים פרט וכלל בלבד, כך היינו דנים?

ומפרשינן: אי לאו פרטאת בתראה [אם לא שהיה נכתב הפרט האחרון] הוה אמינא: נעשה כלל מוסף על הפרט, והיינו מרביתם הכל.

ומקשינן: מכדי, הרי בין תרין כללי ופרטאת [שני כללים ופרט דהיינו: “כלל ופרט וכלל”], ובין תרין פרטי וכללאת [שני פרטים וכלל דהיינו: “פרט וכלל ופרט”], כעין פרטאת דיינין [מרביתם] אנו כל דבר שהוא כעין הפרט –

מאי איכא ביני וביני, כלומר: מהו החילוק ביניהם?

ומבאר הגמרא, אכן איכא בין שתי מדות האלו את החילוק הבא:

דאילו תרתין כללי ופרטאת [“כלל ופרט וכלל”], אי איכא פרטאת דדמי ליה אפילו בחד צד, מרבינן [אף דבר שאינו דומה לפרט אלא בצד אחד אנו מרביתם].

ואילו תרי פרטי וכללאת [“פרט ופרט וכלל”], רק אי איכא פרטאת דדמי משני צדדין [אם

2. על פי “תוספות יום טוב” [מעשר שני א ג], וראה ב”ארוי הלכנון” אות מז.

1. כן כתבו התוספות; וכל שכן יין ושכר שהם פרי מפרי וגדולי קרקע, ראה רש”י עירובין כז ב.

ואילו כאשר אנו דורשים את הפסוקים של פרשת נזיר בדרך של "מיעט וריבה" הרי לולבין, אין, אכן אנו מרבים וכן עלים רכים ביותר שהן ראויין לאכילה. אך עליון קשין, שהם כמו זמורות, לא. (4)

הקדמה לסוגיית "היתר מצטרף לאיסור". (5)

בסוגייה להלן יתבאר שלשה מושגים יסודיים.

האחד – היתר מצטרף לאיסור.

השני – צירוף אכילה בכדי אכילת פרס.

והשלישי – טעם כעיקר.

המושג הראשון – היתר מצטרף לאיסור.

מצינו בכמה מקומות, כפי שיתבאר להלן, שחידשה בהם התורה, שדבר היתר מצטרף אל דבר איסור, כדי להשלים את שיעורו החסר של דבר האיסור, ולחייב עליו כמו שחייב על שיעור איסור שלם.

ודנו רבותנו הראשונים והאחרונים בגדר המושג הזה –

הדבר שאנו באים לרבותו דומה לפרט בכל צדדיו] אכן מרבינן ליה, אבל אם אינו דומה לפרט אלא בחד צד, לא מרבינן, ומשום ששתי כללות מרבים יותר מאשר כלל אחד. (3)

עוד דנה הגמרא: מכדי, הרי כאשר אנו דורשים "פרט וכלל", הדין הוא שנעשה כלל מוסף על הפרט, ואיתרבי כל מילי [נתרבה הכל].

וכאשר אנו דורשים: "מיעט וריבה", נמי ריבה הכל, ואיתרבי כל מילי.

ואם כן מאי איכא בין "מיעט וריבה" ל"פרט וכלל"? האם יש נפקא מינה אם אנו דורשים ב"כללי ופרטי" או ב"ריבוי ומיעוטי"?]

ומפרשינן: איכא אכן יש חילוק בין שתי המדות הללו:

דאילו כאשר אנו דורשים את הפסוקים של פרשת נזיר בדרך של "פרט וכלל", מרבינן אפילו עליון ולולבין לאיסורי נזיר.

כלומר: אפילו עלים קשים שהם כמו זמורות, הרי הם בכלל איסורי הנזיר.

3. תוספות בפירוש ראשון, וכן כתב הרא"ש; וראה עוד מה שכתבו התוספות בזה.

4. כן פירשו התוספות; והכריחם לפרש כן, מה שאמרה הגמרא לעיל לד ב שרבי אלעזר, הדורש את פרשת נזיר בדרך של "מיעט וריבה", הרי הוא מרבה עליון ולולבין, ולא ממעט אלא זמורות.

ולכן פירשו שבעליון קשים עוסקת פה הגמרא שהם כמו זמורות. ולפי זה, הוא הדין שיכולה

היתה הגמרא לומר "זמורות" וכלשונה לעיל.

5. סוגיא זו כבר נשנתה בגמרא פסחים מד א, וחזרה ונשנתה כאן במספר שינויים.

במסכת פסחים ביארנו על פי שיטת רש"י שם, ואילו כאן תבאר הסוגיא על פי שיטת התוספות כאן. ולפיכך יש שינויים רבים בין מה שנתבאר בפסחים ובין מה שיתבאר כאן.

דברים שלא נתבארו על ידי התוספות בסוגייתנו, יושלמו על ידי פירוש רש"י בפסחים

האם חידשה התורה שבהצטרפות היתר לאיסור נחשב הדבר כאילו יש כאן שיעור שלם של איסור, ונמצא שעובר באכילה שכזאת גם על דבר ההיתר שאכל.

או שהצירוף רק גורם שיש כאן מעשה "אכילה", כי בפחות מאכילת כזית אין אכילתו נחשבת כלל לאכילה. ולכן כשהשלים את שיעור מעשה האכילה באמצעות אכילת ההיתר, הוא חייב על אכילת חצי האיסור שבתוך אכילתו בלבד, אך לא נחשבת לו אכילת החצי המותר כאכילה של דבר איסור.

לפי הצד השני, מי שאכל איסור פחות מכזית, אין מעשהו נקרא "אכילה", ולכן הוא פטור ממלקות, וסיבת הפטור של האוכל פחות מכזית היא מחמת שלא "אכל", ולא מחמת חסרון בשיעור הדבר האסור.

א. שנינו במשנתנו: רבי עקיבא אומר: אפילו נזיר ששרה פיתו ביין, ויש בה כדי לצרף [שיעור] כזית, חייב.

ולפי מסקנת הגמרא בסוגייתנו מדובר, אפילו אין כזית יין בפת.

ועל אף שלדעת רבי עקיבא, שיעור יין להתחייב עליו הוא בכזית, בכל זאת כאן הוא חייב, היות והפת שבלוע בה היין מצטרפת להשלים את השיעור, ואף שהפת עצמה אינה אסורה על הנזיר.

אבל חכמים חלוקים עליו, וסוברים שאין "היתר מצטרף לאיסור" להשלים את השיעור.

ב. בפסחים מג א גרסינן: תניא, על חמץ דגן

גמור ענוש כרת. על עירובו בלאו, דברי רבי אליעזר.

דהיינו, על תערובת חמץ בדבר היתר, כאשר אין שיעור כזית בחמץ לבדו אלא רק בהצטרפות דבר ההיתר שהחמץ מעורב בו, לוקים על אכילתו, לדעת רבי אליעזר.

וחכמים אומרים: רק על חמץ דגן עצמו ענוש כרת, אך על עירובו אינו חייב כלום;

דהיינו, שנחלקו רבי אליעזר וחכמים אם "היתר מצטרף לאיסור" בחמץ.

ועוד שנינו ברייתא שם: "כל מחמצת לא תאכלו", לרבות כותח הבבלי [נמאכל חלב המעורב בו קמח דגן].

יכול יהא ענוש עליו כרת?

תלמוד לומר "כי כל אוכל מחמצת ונכרתה". על חמץ דגן גמור ענוש כרת, ועל עירובו בלאו.

וברייתא זו, לדברי רבי אלעזר היא, כמבואר בסוגיא שם, אבל חכמים אינם דורשים תיבת "כל", ולפיכך אין היתר מצטרף לאיסור.

ג. כמו כן מצינו "היתר מצטרף לאיסור" בשומן של חטאת [הנאכל לזכרי כהונה בלבד, וליום ולילה], כשנבלע השומן הזה בבשר שלמים [הנאכל לישראל ולשני ימים ולילה], שאז חייבים לאכול את בשר השלמים בחומרות של בשר קרבן חטאת, משום שומן החטאת הבלוע בבשר השלמים.

ואם אכל כזית מן הבשר שנבלע בו שומן מהחטאת שלא כחומר החטאת, הרי אף

זאת בתנאי שיאכל את שני החצאים של השיעור [החצי המותר והחצי האסור] בבת אחת, כי באכילת "היתר מצטרף לאיסור" אינו חייב אלא אם כן אכלם בבת אחת.⁽⁶⁾

ובכך חלוק החיוב על אכילה שכזאת מאכילת כזית שלם מן האיסור, בלי צירוף של היתר, שאין צריך לאוכלה בבת אחת כדי להתחייב עליה, אלא אף אם אכל חצי זית ועוד חצי זית ב"תוך כדי אכילת פרס", הרי הוא חייב.

המושג השני – צירוף אכילה בכדי אכילת פרס.

שאינ בשומן הבלוע שיעור כזית, הוא חייב על אכילה זו, שבשר השלמים המותר, מצטרף ומשלים את שיעורו של השומן האסור.

למסקנת סוגייתנו דין זה הוא מוסכם, ולא נחלקו בו, והוא נלמד מן המקראות.

ד. שיטת רש"י בסוגיא דפסחים ושיטת התוספות בסוגייתנו, שמשמעות "היתר מצטרף לאיסור", היא:

כל שאכל בבת אחת בסך הכל כזית מההיתר ומן איסור חייב, אף שלא נבלע האיסור בהיתר, ולא היו מעורבין זה בזה.

כמלחמות [בסוגיא בפסחים] "שההיתר עצמו נעשה איסור".

ואילו לדעת רש"י והתוספות בסוגייתנו [ועוד

ראשונים] ביאר ב"קובץ שיעורים" שם שהוא גזירת הכתוב, כי ודאי שאין היתר נהפך לאיסור אם לא על ידי תערובת.

וב"קהלות יעקב" וב"חידושי רבי שמואל" שם, ביארו את הגדר לדיעה זו "דפחות מכזית לאו אכילה היא, ועל ידי צירוף עם ההיתר שהם ביחד כזית, חל שם אכילה על כל הדבר, וממילא חייב על חלק האיסור שבו, שכבר הוא כולו בשם אכילה.

ומאן דלית ליה "היתר מצטרף לאיסור" סובר, דבעינן שבהאיסור עצמו יהיה שיעור אכילה [לשון הקה"י. והגר"ש שם צידד לומר, שאף לדיעה החולקת זה הוא יסוד דינו של "היתר מצטרף לאיסור", אלא שלדעה זו בעינן אכילה אחת ממש.

ויש שצידדו לומר בהיפוך, שאף לרש"י הגדר הוא כהתוספות, אלא שדי בתערובת ההיתר והאיסור בשעת אכילה, ועיקר סברא זו כתב ב"קרן אורה" בתחילת הסוגיא בד"ה והנה

כשאין הם סותרים את דברי התוספות בסוגייתנו, ופעמים שלא יצויין מקורם.

6. א. התוספות בסוגיא בפסחים מג ב ד"ה כמאן, נחלקו בזה על רש"י וכתבו "גבי חטאת משמע, דאין היתר מצטרף לאיסור, אם לא שיתערב האיסור וההיתר יחד, דהא אמר [לקמן לח ב] עד שיבלע בבשרה".

וראה בדברי המאור והמלחמות בסוגיא בפסחים שנחלקו בזה, ומשם תלמד גם שיעור התערובת לשיטה זו. וראה "קרן אורה" כאן בתחילת הסוגיא שהאריך במחלוקת זו של רש"י ותוספות.

ב. כתבו אחרונים [ראה "קובץ שיעורים" בסוגיא בפסחים אות קעד, ו"קהלות יעקב" למסכת נזיר סימן ט בנדמ"ח, ו"חידושי רבי שמואל" מימי חורפו בסוגיא בפסחים] שיסודה של מחלוקת זו הוא בגדר "היתר מצטרף לאיסור":

לדעת התוספות בפסחים [ועוד ראשונים], הגדר הוא: שעל ידי התערובת נהפך ההיתר עצמו לאיסור, וכאשר כן הוא לשון הרמב"ן

“פרס” הוא לשון “פרוסה”, כלומר חציו של ככר.

והככר בו אנו משערים, הוא ככר לחם בשיעור שמונה ביצים, שהוא שיעור שתי סעודות, ומחצית הככר הזה, שהיא שיעור סעודה, שיעורה הוא ארבע ביצים.

שיעור “כדי אכילת פרס”, הוא זמן משוער לאכילתו של חצי הככר הזה, כשהככר עשוי מחיטין, והאוכל אותו מיסב ואוכל אותו עם ליפתן, שכל אלו ממהרים את זמן האכילה.

שיעור זה קבוע הוא לאכילת כל דבר, בין שאכל לחם ובין שאכל דברים אחרים.

[זאת, על אף שמשך זמן אכילת שיעור ארבע ביצים מדברים אחרים הוא פחות או יותר מזמן אכילת שיעור ארבע ביצים לחם].

ושיעור זה הוא בין לענין אכילת איסורים, שהאוכל כזית איסור בכדי אכילת פרס הרי הוא לוקה, ובין לענין מצוות, כגון מצה, שהאוכל כזית מצה בתוך כדי אכילת פרס יצא ידי חובתו.

ואין חילוק אם השיעור של המצוה או העבירה הוא כזית או רביעית [כגון ענבים לנוזר, למאן דאמר שיעורם ברביעית], או כביצה או ככזבת.

המושג השלישי – טעם כעיקר.

יש מקומות שבהם אסרה התורה את טעם האיסור כמו שאסרה את ממשו.

ודנו רבותינו מה היא משמעות האיסור של

טעם – האם חידשה התורה שגם טעם, שאינו ממשו של איסור, חייבים עליו, ולולי חידוש התורה אין לחייב על הטעם, לפי שאין בו ממשות של איסור.

או שמא גם בלי חידוש התורה היה הטעם אסור, כמו ממשו של איסור, אלא כיון שהטעם מעורב בדבר היתר, הוא היה צריך להתבטל ברוב, ובאה התורה וחידשה, שהיות ובטעימת ההיתר טועמים את טעם האיסור, לכן הוא אינו מתבטל ברוב.

ודיון מהותי ביותר יש בדברי הראשונים, לענין השיעור שחייבים בו על הטעם.

השאלה היסודית היא, כאשר דבר איסור שהוא פחות מכזית, נותן טעם בכזית היתר, האם יתחייבו על אכילת כזית ההיתר מחמת טעם האיסור שבו, בשעה שבאיסור עצמו אין כזית [במקום שלא נאמר בו “היתר מצטרף לאיסור”].

יש הסוברים שדבר היתר שיש בו טעם איסור, הופך ההיתר לאיסור, ולכן חייב על אכילת כזית, לפי שההיתר עצמו נחשב עתה לאיסור.

ויש הסוברים, שטעימת איסור בכזית היתר, היא עצמה שיעור של איסור.

אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן:

כל איסורין שבתורה – אין היתר מצטרף לאיסור להשלים את שיעורו.

כגון שאכל חצי כזית בשר וחצי זית חלב [בצירין] האסור באכילה, הרי הוא פטור,

ואינו מתחייב עד שיאכל כזית מן החלב לבדו.⁽⁷⁾

חזין מאיסורי נזיר, שאכילת היתר בבת אחת עם האיסור, מצטרפת להשלים את שיעורו.⁽⁸⁾

שהרי אמרה תורה בפרשת נזיר: "וכל משרת ענבים [פת שרויה ביין] לא יאכל".

ולכך אמרה התורה "משרת", ולא אמרה "וכל ענבים לא יאכל", כדי ללמד שהפת מצטרפת ליין להשלים את השיעור.

והוא הדין לשאר איסורי נזיר, שהיתר מצטרף לאיסור להשלים את שיעורו.⁽⁹⁾

א-17 שנינו במסכת מנחות נח א:

תנו רבנן: "שאור לא תקטירו". אסרה תורה להקריב חמץ או שאור על המזבח.

אין לי אלא כולו [כלומר: שיעור קומץ שלם, שהוא שני זיתים].

מקצתו [מקצת מן הקומץ, ובלבד שיהא בו כזית, לפי שאין הקטרה פחות מכזית] מנין? תלמוד לומר: "כל" [כי כל שאור, לא תקטירו].

עירובו [הקטיר חצי זית שאור וחצי זית מצה] מנין? תלמוד לומר: "כי כל [שאור לא תקטירו]".

ובפסחים מג א גרסינן: "תניא על חמץ דגן גמור ענוש כרת, על עירובו [חצי זית חמץ וחצי זית מצה] בלאו, דברי רבי אליעזר.⁽¹⁾

וחכמים אומרים: על חמץ דגן ענוש כרת, על עירובו ולא כלום".

ועוד שנינו ברייתא שם: "כל מחמצת לא תאכלו", לרבות כותח הבבלי [מאכל חלב המעורב בו קמח דגן]. יכול יהא ענוש כרת?

8. והיינו כדעת רבי עקיבא שסובר כן במשנתנו, וכפי שהגמרא מבארת בהמשך הסוגיא.

9. כתבו התוספות: כלומר: שאם שרה פתו ביין ויש בו כדי לצרף חייב, דאי איכא כזית מיין לחודיה קרא למה לי?!

נראה מדבריהם שאין כל חידוש באכילת יין הבלוע בפת שהוא מתחייב; אבל מדבריהם לקמן לז א ד"ה וכי תימא מבואר, שאף בזה יש חידוש וצריכים אנו בזה לדין "טעם כעיקר"; וצריך לפרש כוונתם על פי המבואר בהמשך הסוגיא, שענין "טעם כעיקר" כבר ידענוהו ממקום אחר, ובהכרח ש"משרת" בא ללמד ש"היתר מצטרף לאיסור".

1. בסוגייתנו גרסינן בענין זה "רבי אלעזר" ואילו בפסחים גרסינן "רבי אליעזר".

7. א. נתבאר על פי התוספות, ומבואר מדבריהם שהם סוברים כדעת רש"י בסוגיא בפסחים [ראה הקדמה והערה לעיל], שאכילת חצי זית ענבים וחצי זית היתר כאחד הרי הוא חייב משום "היתר מצטרף לאיסור", ואף שלא היו מעורבים ולא נבלע האיסור בהיתר; שהרי באופן שפטר רבי יוחנן בשאר איסורים - חייב בנזיר, אחרונים.

ב. אין נידון "היתר מצטרף לאיסור" אלא לענין חיוב, אבל לענין איסור, היות ו"חצי שיעור אסור מן התורה", הרי הוא אסור, שהרי אכל חצי שיעור של אסור.

וראה מה שהוסיף דברים בזה הצל"ח בסוגיא בפסחים בענין חצי שיעור על ידי תערובת, וראה גם ב"קין אורה" כאן בתחילת הסוגיא בד"ה והנה בקושיית.